

УДК 378.011

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-3.31>

**В. В. Яворська**

доктор географічних наук, професор,  
професор кафедри економічної та соціальної географії і туризму  
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

**О. С. Чубрей**

доктор педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту  
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

**В. Н. Підгірна**

кандидат економічних наук, доцент,  
доцент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту  
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

**Т. В. Ємчук**

кандидат географічних наук,  
асистент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту  
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

**М. О. Ячнюк**

кандидат географічних наук,  
доцент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту  
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

## ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ

*У статті здійснено ретроспективний аналіз професійної підготовки майбутніх учителів географії на різних етапах розвитку освіти й суспільства. Запропоновано періодизацію становлення та розвитку системи професійної підготовки майбутніх учителів географії в історичній ретроспективі, яка охоплює п'ять етапів, таких як етап становлення професійної підготовки майбутніх учителів географії, для якого характерні реорганізація системи педагогічної освіти, посилення ролі географічних дисциплін, пошук нових форм викладання географії; етап реформування радянської системи підготовки майбутніх учителів географії в післявоєнні роки, що характеризується відновленням зруйнованого господарства України, посиленням самостійної роботи студентів; етап розвитку університетської географічної освіти загалом та прикладної географії зокрема; етап розвитку географічної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах та школах України; етап приєднання України до Болонського процесу та запровадження кредитно-трансферної системи навчання.*

*Висвітлено понятійно-термінологічний апарат системи підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу.*

*Проведено аналіз наукових досліджень з проблем та перспектив розвитку системи вищої освіти та визначено окремі концептуальні положення, такі як необхідність урахування основних тенденцій розвитку системи вищої освіти в Україні; оновлення змісту вищої освіти; підвищення адаптивності варіативної складової частини навчальних планів і програм; формування мотивації студентів для пошуку особистісних цілей, самоактуалізації та самовдосконалення; підвищення академічної мобільності студентів.*

*Актуалізовано окремі концептуальні особливості компетентнісного підходу в системі вищої освіти. Визначено, що у закладах вищої освіти основним завданням самостійної роботи студентів є забезпечення ефективного формування самостійності особистості, яка характеризується знаннями та вміннями (систематизувати, планувати, контролювати й регулювати власну діяльність без прямого втручання викладача).*

*Аналіз психологічних аспектів організації професійної підготовки майбутніх фахівців дає підстави стверджувати, що особливого значення у сучасних умовах набувають зміцнення професійного здоров'я майбутніх учителів, дотримання ділових норм культури спілкування, підготовка до подолання стресів, інтеграція гендерного підходу в систему професійної підготовки майбутніх учителів.*

**Ключові слова:** майбутні вчителі географії, компетентнісний підхід, професійна підготовка, ретроспективний аналіз, проблеми підготовки.

**Постановка проблеми.** В умовах сучасних освітніх викликів актуалізується необхідність пошуку способів підвищення рівня професійних знань, умінь, ціннісних установок та інших характеристик майбутнього учителя географії, а також підтримка та стимулювання окремих параметрів його педагогічної діяльності засобами вищої освіти. Крім цього, сучасне інформаційне суспільство зумовлює необхідність оновлення змісту, форм і методів навчання майбутніх учителів географії, посилює значення самоосвітньої діяльності студентів, актуалізує потребу в постійному навчанні за фахом, особливо засобами сучасних інформаційних технологій, онлайн-ресурсів мережі Інтернет та платформ для дистанційного навчання.

Різноманітним аспектам професійної підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу присвячено дослідження багатьох сучасних вітчизняних та зарубіжних учених. Це, з одного боку, унеможливорює окреслення перспектив подальшого вивчення, а з іншого боку, дає змогу здійснити узагальнення явищ та фактів, які виникають у просторі вищої освіти України.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Професійна підготовка майбутніх учителів географії в педагогічній теорії і практиці стала предметом досліджень багатьох українських науковців, таких як О. Горбатюк [1], Л. Мельничук [2], Я. Олійник [3], Н. Краснопольська [3], О. Тімець [4], І. Шоробура [5; 6].

Проте в сучасних умовах проблеми професійної підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу не отримали належної уваги, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

**Мета статті** полягає у здійсненні ретроспективного аналізу професійної підготовки майбутніх учителів географії на різних етапах розвитку освіти й суспільства, розгляді ключових дефініцій дослідження, вивченні стану досліджуваної проблеми у вітчизняній педагогічній теорії і практиці.

**Виклад основного матеріалу.** Актуальність наукових розвідок зазначеної проблематики свідчить про її важливість для системи освіти України. При цьому спостерігаються певні відмінності в наукових поглядах на відповідну періодизацію. Зокрема, науковці виділяють три або чотири періоди (етапи) становлення та розвитку досліджуваного феномена, що співвідносяться з критичними змінами державного устрою та суспільного життя.

Спираючись на підходи до періодизації системи освіти України загалом та педагогічної освіти зокрема, ми дійшли висновків про певні особливості розвитку вітчизняної педагогічної освіти, пов'язані перш за все з об'єктивними закономірностями соціально-політичного, економічного та

культурного розвитку країни, кількісними та якісними змінами в суспільстві, соціальними умовами, характером культурних перетворень тощо. Усі ці чинники мали істотний вплив на становлення та розвиток професійної підготовки майбутніх учителів географії.

Так, у праці О. Горбатюк виокремлено такі три етапи становлення та розвитку системи вищої педагогічної освіти в Україні:

- 1917–1919 рр. – становлення системи підготовки педагогічних кадрів у перехідний період;
- 1920–1928 рр. – розвиток української вищої педагогічної школи в період масштабного реформування освіти;
- 1929–1933 рр. – перехід до нового змісту, форм та методів виховання педагога у вищих педагогічних закладах [1].

Актуальною є періодизація І. Шоробури. Автором виділено такі чотири періоди становлення та розвитку шкільної географічної освіти у XIX–XX ст.:

- 1) XIX ст. – початок XX ст. – становлення природознавства і географії як шкільних дисциплін;
- 2) 1905–1920 рр. – педагогічні пошуки та інновації у шкільній географічній освіті XX ст., а також початок політичного відродження України, становлення її національної державності й національної школи;
- 3) 1920–1991 рр. – розвиток радянської системи шкільної географічної освіти;
- 4) 1991 р. – початок XXI ст. – становлення й розвиток національної системи шкільної географічної освіти [5; 6].

У дисертаційному дослідженні Л. Мельничук зроблено спробу періодизації становлення та розвитку шкільної географічної освіти в Україні у першій половині XX століття [2]. На думку автора, шкільна географічна освіта впродовж першої половини XX ст. пройшла чотири такі основні етапи: 1900–1917 рр. – становлення географії як шкільного предмета; 1917–1930 рр. – складні й суперечливі пошуки шкільної географічної освіти; 1930–1940 рр. – становлення сучасних підходів до викладання географії в школі; 1940–1950 рр. – утвердження географії як самостійного шкільного загальноосвітнього предмета [2].

О. Тімець, аналізуючи питання історії становлення професійної підготовки майбутніх учителів географії [4], також пропонує періодизацію, що охоплює чотири історичні періоди: початок XX ст. до 1917 р. – зародження географічної освіти; 1917–1940-і рр. – становлення вищої та шкільної географічної освіти, пошук нових форм викладання географії; 1940-і–1990-і рр. – формування розгалуженої системи географічних дисциплін у ВНЗ; початок 90-х рр. XX ст. – новітній етап розвитку географічної освіти у закладах вищої освіти та школах України, що супроводжувався перебуванням структури й змісту шкільної географії [4].

У монографії Я. Олійника та Н. Краснопольської «Географічна наука в Україні: становлення і розвиток» встановлено етапність географічної науки та виділено такі чотири етапи її розвитку [3]:

- 1917–1940 рр. – виникнення значної кількості наукових закладів географічного спрямування;
- 1945–1969 рр. – відновлення зруйнованого господарства України, в тому числі науки й освіти; в цей час відбувається процес подальшого формування системи наукових та освітніх закладів України, наукового потенціалу географічної науки;
- 1970–1979 рр. – створення природничо-географічних факультетів, на яких здійснюється підготовка майбутніх учителів географії;
- з 1991 р., тобто в період незалежності України, що характеризується формуванням національної географічної науки [3].

Взявши за основу визначені вище етапи становлення та розвитку системи професійної підготовки майбутніх учителів географії та доповнивши їх результатами сучасних психолого-педагогічних досліджень, пропонуємо власну періодизацію, яка охоплює п'ять таких етапів:

- 1) 1917–1941 рр. – становлення професійної підготовки майбутніх учителів географії як системи;
- 2) 1944–1959 рр. – відновлення роботи системи підготовки майбутніх учителів географії в післявоєнні роки та її реформування;
- 3) 1960–1990 рр. – розвиток системи університетської географічної освіти та виокремлення прикладної географії;
- 4) 1991–2005 рр. – функціонування системи професійної підготовки майбутніх учителів географії в умовах незалежності України;
- 5) 2005 р. – сьогодні – приєднання України до Болонського процесу та запровадження кредитно-трансферної системи навчання.

Основою запропонованої нами періодизації професійної підготовки майбутніх учителів географії є не тільки зміни в суспільному житті України, але й розвиток географічної освіти як системи з якісними зрушеннями у змісті, підходах до вивчення явищ, методах навчання на різних етапах розвитку, що обумовлюються перш за все реформами освіти. Вивчення таких зрушень і реформ географічної освіти викликає інтерес не тільки з точки зору змін у методичній науці, технологіях навчання. Важливо також те, в яких історичних і культурних умовах вони відбувалися, наступність в освітньому процесі й на окремих його етапах.

Визначено понятійно-термінологічний апарат системи підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу. Зокрема, подано авторське визначення ключових понять дослідження.

- 1) Педагогічна система – множина підпорядкованих і взаємопов'язаних структурно-функціо-

нальних компонентів (об'єктів, підсистем, частин, компонентів), яка пов'язана з навколишнім середовищем та спрямована на виконання певних освітніх завдань. Педагогічна система є динамічною, процесуальною та забезпечує створення оптимальних умов для формування певних якостей особистості у процесі навчання.

2) Професійна підготовка розглядається як система професійного навчання майбутніх фахівців і відображає процес здобуття ними професійних знань, умінь, навичок і настанов відповідно до подальшої професійної діяльності. Така підготовка забезпечує формування світогляду, загальної культури, теоретичної, практичної і психологічної готовності майбутнього фахівця.

3) Поняття «професійна підготовка майбутнього вчителя» нами визначається як цілеспрямований, планомірний та організований процес педагогічних впливів на особистість студента, результатом якого є його підготовленість до майбутньої професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу.

4) Поняття «педагогічні умови» нами розуміється як сукупність внутрішніх та зовнішніх обставин досліджуваного феномена, реалізація яких забезпечить ефективне функціонування процесу підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу тощо.

Проведений аналіз наукових досліджень з проблем та перспектив розвитку системи вищої освіти дав змогу визначити окремі концептуальні положення. Зокрема, ними є необхідність урахування основних тенденцій розвитку системи вищої освіти в Україні; оновлення змісту вищої освіти; підвищення адаптивності варіативної складової частини навчальних планів і програм; формування мотивації студентів для пошуку особистісних цілей, самоактуалізації та самовдосконалення; вивчення та впровадження перспективного зарубіжного досвіду.

У професійній підготовці майбутніх учителів сьогодні дедалі більшої уваги отримує компетентнісний підхід, що зумовлено оновленням законодавчої бази вищої освіти України. У працях науковців розглядаються як професійна (фахова) компетентність учителя загалом, так і її окремі складові частини, зокрема загальнокультурна компетентність. У більшості досліджень увагу зосереджено на інтерактивних технологіях навчання та методах стимулювання творчої активності студентів, зокрема через їх професійну орієнтацію та створення рефлексивного середовища.

Науковцями актуалізовано деякі концептуальні особливості компетентнісного підходу в системі вищої освіти, такі як потреба використання конструктивно-творчих завдань для самостійної роботи студентів, необхідність розроблення

відповідного методичного інструментарію з використанням як традиційних, так і інноваційних технологій навчання, інтегрований зміст навчання, необхідність створення партнерських взаємовідносин між викладачами та студентами.

Визначено, що основним завданням самостійної роботи студентів у ЗВО є забезпечення ефективного формування самостійності особистості. Самостійна робота студентів виконує навчальну, пізнавальну, коригуючу, стимулюючу, виховну та розвивальну функції і може бути реалізована в різному вигляді залежно від навчальної дисципліни та її завдань.

Серед психологічних аспектів організації професійної підготовки майбутніх фахівців особливого значення у сучасних умовах набувають розвиток професійних якостей особистості; мотивація учасників навчання до паритетної співпраці; сприяння професійному самовизначенню майбутнього фахівця; інтеграція гендерного підходу; сприяння професійно-управлінському самовизначенню студентів тощо.

**Висновки і пропозиції.** Розглянуто періодизацію основних етапів становлення та розвитку системи професійної підготовки майбутніх учителів географії в історичній ретроспективі та запропоновано власну їх періодизацію. Основою цієї періодизації є не тільки зміни в суспільному житті України, але й розвиток географічної освіти як системи з якісними зрушеннями у змісті, підходах до вивчення явищ, методах навчання на різних етапах розвитку, що обумовлені перш за все реформами освіти. Вивчення таких зрушень і реформ географічної освіти викликає інтерес не тільки з точки зору змін у методичній науці, технологіях навчання, адже також важливо знати, в яких історичних і культурних умовах вони відбувалися, наступність в освітньому процесі і на окремих його етапах. Запропонована нами періодизація охоплює п'ять таких етапів.

1) 1917–1941 рр. – етап становлення професійної підготовки майбутніх учителів географії. Для цього етапу характерні реорганізація системи педагогічної освіти, посилення ролі географічних дисциплін, пошук нових форм викладання географії.

2) 1944–1959 рр. – етап реформування радянської системи підготовки майбутніх учителів географії в післявоєнні роки, що характеризується відновленням зруйнованого господарства України, посиленням самостійної роботи студентів. Зроблено акцент на використанні краєзнавчого матеріалу, починають використовувати практичні, лабораторні роботи та екскурсії.

3) 1960–1990 рр. – етап розвитку університетської географічної освіти загалом та прикладної географії зокрема. В цей час відбувається перехід від вивчення пояснювальної географії

до прогноуючо-конструктивної, концептуальної, що зумовлювалося потребами практики, ускладненням взаємодії між суспільством і природою. У методику навчання географії поступово входить проблемний підхід, розширився арсенал застосування методів навчання, все це відбувалося на тлі поліпшення матеріальної бази навчання географії.

4) 1991–2005 рр. – етап розвитку географічної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах та школах України, що тривав до 2005 р. У працях цього періоду значна увага приділялась науково-методичним основам економіко-географічних досліджень; дослідженням проблем історії національної географії; оцінюванню природно-ресурсного потенціалу; проблемам раціонального природокористування.

5) 2005 р. – сьогодні – приєднання України до Болонського процесу та запровадження кредитно-трансферної системи навчання. Перехід до кредитно-модульної системи навчання дає можливість українським ЗВО проводити підготовку фахівців, здатних до постійного оновлення наукових знань в умовах ринкової економіки, професійної мобільності та швидкої адаптації до змін у соціально-культурному середовищі.

Висвітлено понятійно-термінологічний апарат системи підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу, якими є підготовка, професійна підготовка, професійна підготовка майбутнього вчителя, педагогічна система, структура, принципи навчання, організаційно-педагогічні умови.

У педагогічній теорії акумульовано вагомий різномірний та різноплановий досвід, що має великий прикладний потенціал та охоплює різноманітні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців у системі вищої освіти. Здійснено аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних науковців, найбільш наближених до нашого дослідження, за такими напрямками:

- проблеми та перспективи розвитку системи вищої освіти;
- теоретичні основи професійної підготовки майбутніх учителів;
- особливості реалізації компетентнісного підходу в системі вищої освіти;
- проблеми організації самостійної роботи студентів;
- психологічні аспекти організації професійної підготовки майбутніх фахівців на засадах компетентнісного підходу;
- зарубіжний досвід професійної підготовки майбутніх учителів;
- теорія і практика професійної підготовки майбутніх учителів географії на засадах компетентнісного підходу.

**Список використаної літератури:**

1. Горбатюк О. До питання періодизації процесу становлення вищої педагогічної освіти в Україні. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2012. Вип. 11. С. 28–31.
  2. Мельничук Л. Становлення і розвиток шкільної географічної освіти в Україні в першій половині ХХ століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2004. 19 с.
  3. Олійник Я., Краснопольська Н. Географічна наука в Україні: становлення і розвиток. Київ : Ніка-Центр, 2007. 148 с.
  4. Тімець О. Історичні віхи професійної підготовки майбутніх учителів географії. *Географія та основи економіки в школі*. 2011. № 11/12. С. 26–35.
  5. Шоробура І. Особливості періодизації становлення та розвитку шкільної географічної освіти (XIX – ХХ століття). *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 758–763.
  6. Шоробура І. Ретроспективний аналіз шкільної географічної освіти в середині ХХ століття. *Педагогічний дискурс*. 2009. Вип. 6. С. 194–197.
- 

**Yavrska V., Chubrei O., Pidgirna V., Yemchuk T., Yachniuk M. Professional training of future geography teachers in pedagogical theory and practice**

*The author conducted retrospective analysis of the professional training of future teachers of geography at different stages of education and society development. The periodization of formation and professional training system development of future teachers of geography in historical retrospect is offered and covers five stages: the stage of professional training formation of future teachers of geography which is characterized by reorganization of system of pedagogical education, strengthening of role of geography studies; the stage of reforming the Soviet system of future teachers geography training in the postwar years is characterized by the restoration of the destroyed economy of Ukraine, strengthening the independent work of students; stage of development of university geographical education and applied geography in particular; stage of development of geographical education in higher pedagogical educational institutions and schools of Ukraine, which lasted until 2005; introduction of a credit-module system of education and Ukraine's accession to the Bologna Process.*

*The author covered conceptual and terminological apparatus of the future geography teacher's preparation for professional activity on the basis of the competence approach. The analyze is of scientific researches on problems and prospects of development of system of higher education is carried out and separate conceptual provisions are defined: necessity of the account of the basic tendencies of development of system of higher education in Ukraine; updating the content of higher education; increasing the adaptability of the variable component of curricula and programs; formation of students' motivation to search for personal goals, self-actualization and self-improvement; increasing the academic mobility of students.*

*This paper actualizes conceptual features of the competence approach in the system of higher education. Was determined that in higher education institutions the main task of students' independent work is to ensure the effective formation of personality independence, which is characterized by knowledge and skills: to systematize, plan, control and regulate their own activities without direct teacher intervention. The analysis of psychological aspects of the organization of professional training for future specialists gives grounds to assert that in modern conditions strengthening of professional health of future teachers, observance of business norms of culture of communication, preparation for overcoming of stresses, integration of a gender approach into system of professional training of future teachers.*

**Key words:** *future geography teachers, competence approach, professional training, retrospective analysis, training problems.*